

Józef Borzyszkowski

HISTORIA KASZUBÓW

**ZRZESZENIE
KASZUBSKO-POMORSKIE**

Gdańsk 2014

Redaktor serii:

Prof. Cezary Obracht-Prondzyński

Recenzent:

Prof. Cezary Obracht-Prondzyński

Konsultanci:

Stanisław Pestka

Prof. Jerzy Treder

Tłumaczenie na język kaszubski:

Prof. Jerzy Treder

Zdjęcia i ryciny:

Archiwum Instytutu Kaszubskiego i Autora

Projekt okładki:

Agata Przybylska

Redakcja i korekta tekstu polskiego:

Sławina Kwidzińska

Opracowanie graficzne i skład:

Anna Maciejewska i Maciej Ostojka-Lniski

Projekt został zrealizowany dzięki dotacji
Ministra Administracji i Cyfryzacji

Ministerstwo
Administracji
i Cyfryzacji

- © Copyright by Józef Borzyszkowski, 2014
- © Copyright by Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, 2014

Wydawcy:

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie

Instytut Kaszubski

Druk i oprawa:

Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN 978-83-62137-41-1

ISBN 978-83-63368-48-7

Redaktor serii:

Prof. Cezary Obracht-Prondzyński

Recenzent:

Prof. Cezary Obracht-Prondzyński

Konsultanci:

Stanisław Pestka

Prof. Jerzy Treder

Tłumaczenie na język kaszubski:

Prof. Jerzy Treder

Zdjęcia i ryciny:

Archiwum Instytutu Kaszubskiego i Autora

Projekt okładki:

Agata Przybylska

Redakcja i korekta tekstu polskiego:

Sławina Kwidzińska

Opracowanie graficzne i skład:

Anna Maciejewska i Maciej Ostojka-Lniski

Projekt został zrealizowany dzięki dotacji
Ministra Administracji i Cyfryzacji

Ministerstwo
Administracji
i Cyfryzacji

© Copyright by Józef Borzyszkowski, 2014

© Copyright by Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, 2014

Wydawcy:

Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie

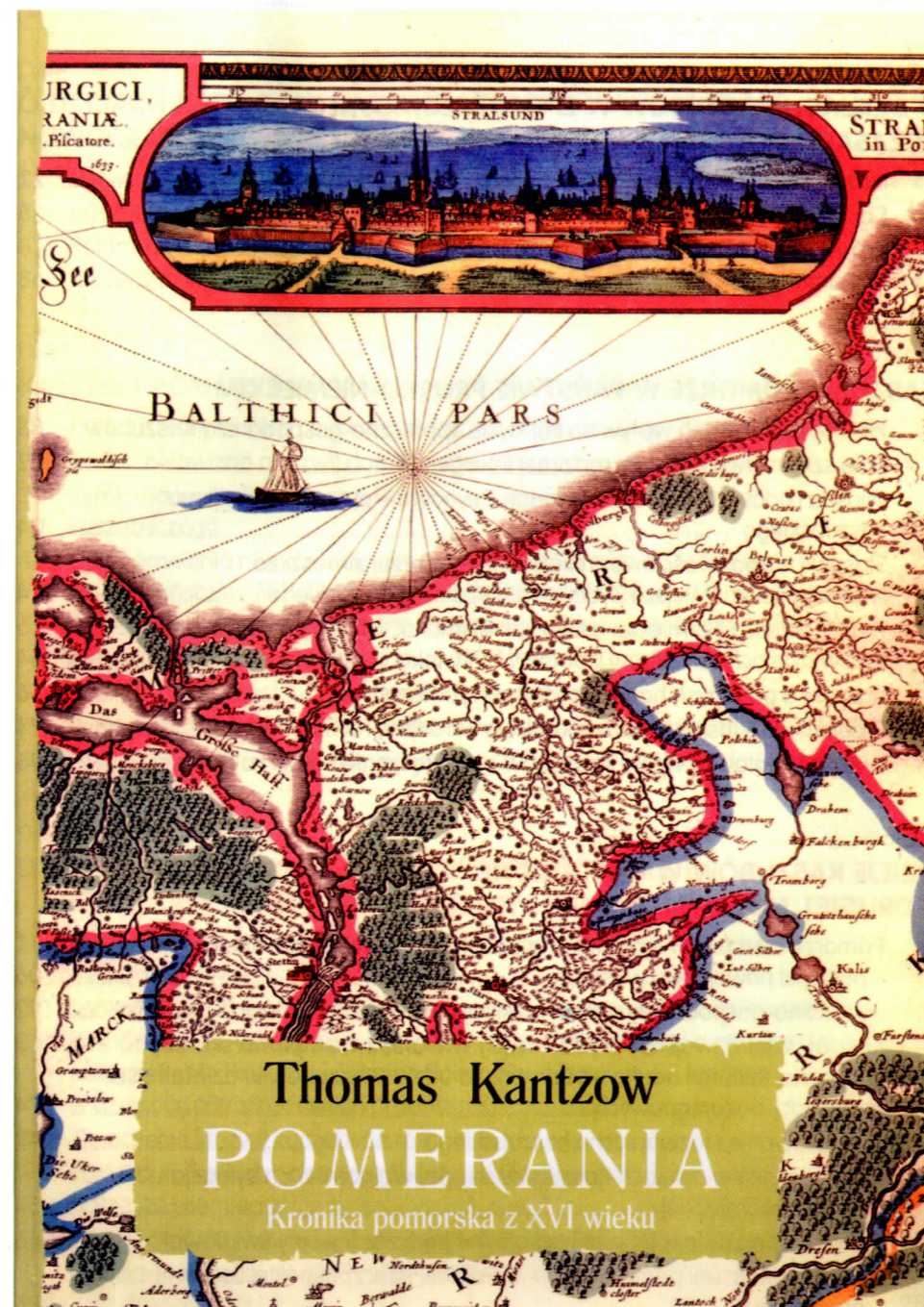
Instytut Kaszubski

Druk i oprawa:

Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN 978-83-62137-41-1

ISBN 978-83-63368-48-7

Thomas Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, Szczecin 2005

Spis treści

Wstęp	8
-------------	---

Część I

O DZIEJACH KASZUBÓW W EPOCE ŚREDNIOWIECZA I CZASACH NOWOŻYTNYCH

1. Nazwa i terytorium... oraz źródła wiedzy o historii Kaszubów	22
2. Kaszubia – Kaszuby i Kaszubi w dziejach pomorskiego średniowiecza	36
3. Reformacja i autonomia Prus Królewskich a zachowanie kaszubskości na Pomorzu	68

Część II

KASZUBI I POMORZE W PAŃSTWIE PRUSKO-NIEMIECKIM

1. Pruskie reformy i ich wpływ na kondycję społeczno-gospodarczą Kaszubów	88
2. Rola szkolnictwa a rozwój rodzimej inteligencji	102
3. Wiosna Ludów na Pomorzu a Florian Ceynowa – ojciec regionalizmu kaszubskiego	114
4. Stosunki narodowościowe i religijne na Pomorzu, zwłaszcza Nadwiślańskim. Miejsce Żydów i rola Kościoła katolickiego	124
5. Prusy – Rzesza Niemiecka a Otto von Bismarck. Ich realna i symboliczna rola w dziejach Kaszubów II połowy XIX wieku	144
6. Kaszubi a przemysł, handel, żegluga i rybołówstwo	156
7. Problem kaszubski w nauce i polityce a narodziny ruchu młodokaszubskiego	174
8. I wojna światowa i walka Kaszubów o przyłączenie Pomorza do Polski	196

Część III

DZIEJE KASZUBÓW W ODRODZONEJ RZECZYPOSPOLITEJ – DRUGIEJ, NIECO W LUDOWEJ I TRZECIEJ

1. Pomorze i Kaszubi między trzema państwami a dwiema wojnami – początki nowej rzeczywistości	206
2. Społeczno-gospodarczy rozwój polskiego Pomorza a sytuacja Kaszubów	212
3. Kościół, szkoła, wojsko i prasa – rządy w Warszawie a pomorskie siły polityczne; kultura i nauka na Pomorzu a udział Kaszubów w działalności organizacji pozarządowych	224
4. Zróżnicowanie i rozwój ruchu kaszubskiego	242
5. Rola Gdańska w dziejach Kaszubów między wojnami a ich sytuacja w Rzeszy Niemieckiej	254
6. Dzieje Pomorza i losy jego mieszkańców podczas II wojny światowej	266
7. Pomorze i Kaszubi po 1945 roku – w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – na drodze do III RP	286

Bibliografia	307
--------------------	-----

Spisënk zamkłoscë

Wstãp	9
-------------	---

Dzél I

Ò DZEJACH KASZÈBÓW W EPÒCE STRZÈDNOWIEKÙ I EPÒCE NOWÒCZASNY

1. Pòzwa i teritorium... i zdròdła wiedzë ò historii Kaszèbów	23
2. Kaszubia – Kaszèbë i Kaszèbi w dzejach pòmòrsczégò strzédnowiekù	37
3. Refòrmacjò i àutonomiò Prës Kròlewsczich a zachòwanié kaszèbskòscë na Pòmòrzm	69

Dzél II

KASZÈBI I PÒMÒRZÈ W PAŃSTWIE PRÈSKÒ-NIEMIECCZIM

1. Prèsczè refòrmë i jich cèsk na kòndicjã spòlèznowò-gòspòdarską Kaszèbów	89
2. Rolò szkòłowiznë a rozwij domòcy inteligencji	103
3. Zymk Lédów na Pòmòrzm a Floriòn Cenòwa – òjc regionalizmù kaszèbszczégò	115
4. Ùprocëmnieniò nòrodowòscowé i religijné na Pòmòrzm, òsoblëwie Nadwislańsczim. Mòl Żédów i rolò Kòscòła katolècczégò	125
5. Prèšë – Rzesza Niemieckò a Òtto von Bismarck. Jich realnò i symbòlicznò rolò w dzejach Kaszèbów II pòłowé XIX wiekù	145
6. Kaszèbi a przemèst, handel, żeglowanié i rèbaczenié	157
7. Problem kaszèbsczi w nòuce i pòlitice a narodzèzna młodokaszèbsczi rèsznotë ..	175
8. I wòjna swiatowò i biòtka Kaszèbów ò przèłtczenié Pòmòrżò do Pòlsczi	197

Dzél III

DZEJE KASZÈBÓW W ÒDRODZONY RZECZPÒSPÒLÈTI – DRÈDŽI, KÀSK W LÈDOWI I TRZECY

1. Pòmòrżè i Kaszèbi midzè trzema państwami a dwiema wòjnami – zòczqtczi nowi jawernotë	207
2. Spòlèznowò-gòspòdarsczi rozwij pòlszczégò Pòmòrżò a sytuacjò Kaszèbów	213
3. Kòscòł, szkòła, wòjskò i gazètnictwò – rzqdë w Warszawie a pòmòrsczè pòliticzné sètë; kùltura i nòuka na Pòmòrzm a bètnictwò Kaszèbów w dzejnoce pòzarzàdowèch òrganizacji	225
4. Zjinaczenié i rozwij kaszèbsczi rèsznotë	243
5. Rolò Gduńska w dzejach Kaszèbów midzè wòjnami a jich sytuacjò w Rzeszè Niemiecczi	255
6. Dzeje Pòmòrżò i kawle jegò mieszkànców òbczòs II wòjnë swiatowi	267
7. Pòmòrżè i Kaszèbi pò 1945 rokù – w Pòlsczi Rzeczpòspòlèti Lédowi – na drodze do III RP	287

Bibliografiò	307
--------------------	-----

Wstęp

Niniejsza publikacja ma z założenia być swoistym wademekum – przewodnikiem po historii Kaszubów w dziejach Pomorza. Kaszubi to rodzima społeczność tej ziemi, (podobnie jak rodzima – plemienna nazwa Pomorza to **Kaszubia – Kaszuby**). To społeczność, wspólnota etniczno-kulturowa, świadoma swojej odrębności i specyfiki tradycji i kultury, a zwłaszcza języka, zamieszkująca tu od czasów wędrówki ludów w drugiej połowie I tysiąclecia. **Pomorze** to nazwa geograficzna, nadana ojczyźnie Kaszubów – kraju sięgającego **po morze**, leżącego nad Bałtykiem – przez sąsiadów, przybyszy z południa. Stąd dla Kaszubów – pierwotnych Pomorzan – imiona/nazwy: **Kaszubi i Pomorzanie, Kaszubia i Pomorze** są swoistymi synonimami.

W ciągu II tysiąclecia teren Pomorza, zamieszkiwany przez Kaszubów, uległ daleko idącym zmianom, przesuwając niejako swoje centrum od zachodu na wschód. Przybywali na ten teren nowi osadnicy, mieszkańcy, którzy z czasem poczułi się także Pomorzanami, ale rzadko utożsamiali się z kaszubską tradycją tej ziemi. Dzisiejsze Kaszuby to tylko część ich dawnego terytorium. Kaszubi zaś, wraz z innymi mieszkańcami tej ziemi, czują się także Pomorzanami i są współgospodarzami całego Pomorza, leżącego nad dolną Odrą i dolną Wisłą – od Bałtyku po Noteć i Wartę, co warto pamiętać i przypominać. Jest to szczególnie istotne w kontekście pomorskiego bogactwa w różnorodności, które wraz z Kaszubami tworzą Kociewiacy, Krajniacy, Borowiacy, Chełminiacy, Powiślanie i... Pomorzanie o rodowodzie z innych zakątków Polski, zakorzeniający się w historii i tradycji tej ziemi.

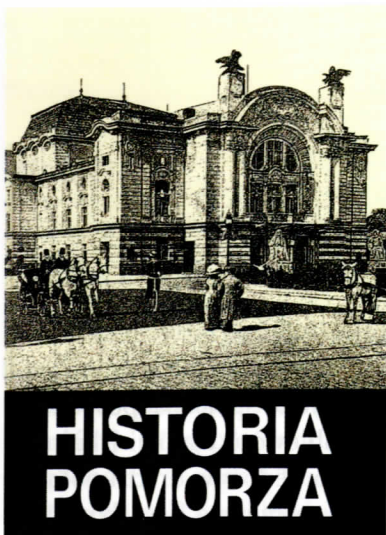
Niniejsza książeczka ma ułatwić zainteresowanym poznawanie i studiowanie historii Kaszubów w dziejach Pomorza. Polska synteza historii Pomorza, zaprojektowana przez Kaszubę, **prof. Gerarda Labudę** i realizowana początkowo pod jego kierownictwem, powstająca od połowy XX wieku, wciąż jest *in statu nascendi*. W odniesieniu do XIX i XX wieku kontynuatorami dzieła prof. G. Labudy, koordynatorami i redaktorami naukowymi kolejnych tomów są profesorowie **Stanisław Salmonowicz** i **Szczepan Wierchosiński**. Najnowszy tom V, będący w druku, obejmuje dzieje Pomorza Nadwiślańskiego i Wolnego Miasta Gdańska w dwudziestolecie międzywojennym. Wszystkie tomy tego dzieła są jednym z podstawowych źródeł poznania dziejów Pomorza, w których obraz i rola

Wstãp

Na publikacjô mô bëc swòjnym wademekùm – prowòdnikã pò historii Kaszëbów w dzejach Pòmòrzô. Kaszëbi sã rodną spòlëznã ti zemi (jistno jak rodnô-plemieniowò pòzwa Pòmòrzô to **Kaszubia – Kaszëbë**). Je to spòlëzna, pòspòlnota etniczno-kùlturowò, swiãdnò swòji apartnotë i òsoblëwòtë tradicji i kùlturë, a nôbarzi jãzëka, mieszkajãcò tu òd czasu Wanożeniò Lëdów w drëdżi pòłowie I tësãclecò. **Pòmòrzë** je pòzwã geògraficznã, nadónã tatczëznie Kaszëbów, krajowi sygajãcémù **pò mòrze**, leżãcémù nad Bòltã, przez sãsadów, przëbëcznëch z pòłniò. Stãdka dlò Kaszëbów – piërwòsznëch Pòmòrzanów – miona (pòzwë): **Kaszëbi i Pòmòrzóni, Kaszubia /Kaszëbë i Pòmòrzë** sã swòjnyma synonimama.

Òb całi II tësãclecë teren Pòmòrzô, zamieszkiwóny przez Kaszëbów, przeszedł dalek jidãcë zmianë, przesuwajãcë jakbë swòje centrum z zòchòdu na wschòd. Przëchòdelë na ten teren nowi kòloniscë, mieszkãncë, chtërny z czasã pòczëlë sã téż Pòmòrzanama, ale mało czëj identifikòwelë sã z kaszëbskã tradicjã ti zemi. Dzysdniowë Kaszëbë to le je dzëlëk jich dównégò teritorium. Kaszëbi znów, razã z jinyma mieszkãncama ti zemi, czëją sã téż Pòmòrzanama i sã wespòłgòspòdarzama całégò Pòmòrzô, leżãcégò nad dólnã Òdrã i dólnã Wisłã – òd Bòłtu pò Notec i Wartã, co nòlëzi pamiãtac i przëbòczac. Je to òsoblëwie wòznë w òdniesenim do pòmòrszczégò bògactwa w rozmajitoscë, jaczé razã z Kaszëbama twòrzã Kòcëwiòcë, Krajniòcë, Bòrowiòcë, Chełminiòcë, Pòwislanie i... Pòmòrzanie ò pòchòdanim z jinëch stròn Pòlszczi, wròstajãcy w historiã i tradicjã ti zemi.

Na ksążeczka mô ułatwic zainteresowónym pòznòwanie i studiowanië historii Kaszëbów w dzejach Pòmòrzô. Pòlskò synteza historii Pòmòrzô, zaplanowónò przez Kaszëbã, **prof. Gerarda Labudã** i wëkònywónò nôprzòd pòd jegò prowòdnictwã, pòwstòwajãcò òd pòłowë XX wiëkù, je wcyg *in statu nascendi*. W òdniesenim do XIX i XX wiëkù prowadzãcyma dali dokazë prof. G. Labudë, kòòrdinatarama i nòùkòwima redaktorama pòstãpnëch tomów sã profesorowie **Stanisław Salmònowicz** i **Szczepòn Wierchòslawsczi**. Nònowszì tom V, bãdãcy w drëkòwanim, òbjimò dzejë Pòmòrzô Nadwiślãszcégò i Wòlnégò Miasta Gduńska w midzëwòjnowim dwadzestolecym. Wszëtczë tomë negò dokazu sã jednym ze spòdlowëch zdròdeł pòznaniò dzejów Pòmòrzô, w jaczych òbròz i rolò Kaszëbów w pòstãpnëch partach przëchòdajã rozmajitë zmianë. Jich różnoraczë bëcë

*Historia Pomorza, t. IV (1850–1918),
cz. II. Polityka i kultura, pod red.
S. Salmonowicza, Toruń 2002*

Kaszubów w kolejnych częściach ulegają przeróżnym zmianom. Ich różnorodność obecność na kartach tego dzieła w głównej mierze uzależniona jest od znajomości i wykorzystania przez autorów stanu badań, ale w pierwszym rzędzie od stanu aktywności samych Kaszubów – tak w dziejach, jak i dziś na polu historiografii kaszubsko-pomorskiej.

Stan badań nad historią Kaszubów zasygnalizowany został bliżej w rozdziale I niniejszej książki. Nie mniej istotne są opracowania dotyczące różnych okresów i różnych zagadnień z zakresu problematyki dziejów całego Pomorza, a zwłaszcza Nadwiślańskiego, w ramach którego w zasadniczej części funkcjonują Kaszubi w decydujących dla współczesności wiekach XIX i XX. W odniesieniu do Pomorza Zachodniego dysponujemy czterotomowym wydawnictwem pt. *Źródła do kaszubsko-pol-*

skich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do roku 1945, opracowanym pod red. **profesora Bogdana Wachowiaka**. Niejako najbardziej podstawowe źródła drukowane i opracowania zostały uwzględnione w załączonej na końcu bibliografii. Do nich odnoszą się odwołania w zasadniczym tekście, w którym rzadkością są przypisy. Najczęściej są one zawarte w podstawowej narracji i to w odniesieniu do cytowanych tekstów jako wskazanie źródeł, skąd pochodzą. Jako integralny element narracji trzeba traktować liczne zawarte w niej ilustracje – fotografie osób, obiektów i reprodukcje dokumentów, wydawnictw. Ze względu jednak na ograniczoną objętość opracowania najczęściej nie towarzyszy im wnikliwa analiza czy komentarz autora.

Publikacja niniejsza, jak każda, siłą rzeczy, ma autorski charakter. Jej wyróżnikiem jest to, iż autor jest także Kaszubą, a prezentowany tu obraz naszych dziejów, zwłaszcza najnowszych – historii Kaszubów – jest istotną częścią naszej tożsamości.

Tę tożsamość kolejnych pokoleń Kaszubów dokumentują przeróżne świadectwa, nie tylko wspomnienia i relacje swoich i obcych, ale także opracowania naukowe i dzieła literackie. Stąd wśród prezentowanych tu cytatów, wypowiedzi, świadectw historycznych różnych autorów, znajdujemy także fragmenty dzieł literackich lub nawet całe utwory – wiersze o charakterze deklaracji świadomości, zwłaszcza historycznej, bliskie nie tylko autorowi.

Truizmem jest stwierdzenie, iż każdy z nas ma własny obraz dziejów – czy to rodziny czy całej społeczności. Chodzi jednak o to, by ten tu zaprezentowany jak

na stronach tego dowodu w przódny miarę zależne jest od znajomości i zwęskaniu przez autorów stanu badań, ale w pierwszym rzędzie od stanu aktywności samych Kaszubów – tak w dziejach, jak i dziś na polu kaszubsko-pomorskiej historiografii.

Stan badań nad historią Kaszubów został bliżej zasygnalizowany w rozdziale I książki. Nie są mi wódné obrobienie tikające rozmaitych czadów i rozmaitych zagadnień z zokrażego problematyczny dziejów całego

Pomorza, a osobliwie Nadwiślańskiego, w czterotomowym ramach w dziejach Pomorza Zachodniego do roku 1945, obrobionym pod red. **profesora Bogdana Wachowiaka**. Jako najbardziej podstawowe źródła drukowane i opracowania zostały uwzględnione w załączonej na końcu bibliografii. Do nich odnoszą się odwołania w zasadniczym tekście, w którym rzadkością są przypisy. Najczęściej są one zawarte w podstawowej narracji i to w odniesieniu do cytowanych tekstów jako wskazanie źródeł, skąd pochodzą. Jako integralny element narracji trzeba traktować liczne zawarte w niej ilustracje – fotografie osób, obiektów i reprodukcje dokumentów, wydawnictw. Ze względu jednak na ograniczoną objętość opracowania najczęściej nie towarzyszy im wnikliwa analiza czy komentarz autora.

Publikacja ta, jak każda, ma autorski charakter. Jej wyróżnikiem jest to, iż autor jest także Kaszubą, a prezentowany tu obraz naszych dziejów, osobliwie najnowszych – historii Kaszubów – jest istotną częścią naszej tożsamości.

Tę tożsamość kolejnych pokoleń Kaszubów dokumentują przeróżne świadectwa, nie tylko wspomnienia i relacje swoich i obcych, ale także opracowania naukowe i dzieła literackie. Stąd wśród prezentowanych tu cytatów, wypowiedzi, świadectw historycznych różnych autorów, znajdujemy także fragmenty dzieł literackich lub nawet całe utwory – wiersze o charakterze deklaracji świadomości, zwłaszcza historycznej, bliskie nie tylko autorowi.

Truizmem jest stwierdzenie, iż każdy z nas ma swój obraz dziejów: czy to rodziny, czy całej społeczności. Chodzi jednak o to, by ten tu zaprezentowany jak

*Spotkanie w Klubie „Pomorania” z prof. G. Labudą,
inicjatorem i współtwórcą monografii
Historia Pomorza, 29 XI 1969 r. Obok Gościa autor*

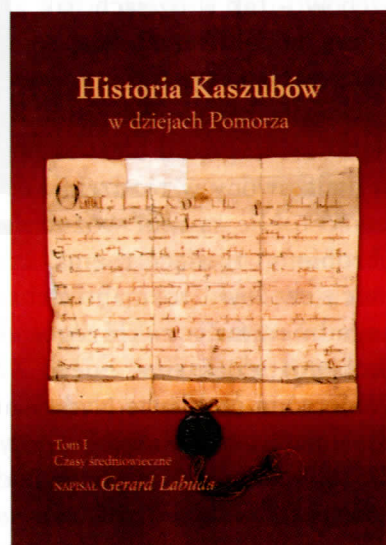
najpełniej sygnalizował opisywaną rzeczywistość i stanowił efekt nie tyle indywidualnych odczuć, ile wyników profesjonalnych badań historyków, ale także amatorów. Wszystko się liczy...

W pierwszym rzędzie zobowiązuje nas przykład **Mistrza Gerarda Labudy**. Pierwsze dwa akapity w rozdziale I *Historii Kaszubów w dziejach Pomorza* prof. G. Labudy głoszą:

Historia Kaszubów i Kaszub jest częścią historii Pomorzan i Pomorza, a te z kolei częścią historii plemion polskiego narodu i historii państwa polskiego. Jak tyle plemion narodu polskiego, jak każda z wielkich dzielnic Polski, tak Pomorze i Kaszuby, jak również Pomorzanie i Kaszubi mają swoją własną historię. Na historię Pomorza i Pomorzan składają się dzieje narodowości nie tylko polskiej, lecz także germańskich (niemieckich, holenderskich, duńskich, szwedzkich), a także bałtyjskich (przede wszystkim pruskich); pod tym względem z Pomorzem może się równać tylko Śląsk.

W krótkim okresie dziejów Polski zjednoczonej przez Mieszka I (960–992) i Bolesława Chrobrego (992–1025) pod ich panowaniem państwo skupiło wszystkie dzielnice między Odrą a Bugiem i między Karpatami a Bałtykiem. Pierwsi Piastowie odsunęli od władzy wszystkich książąt plemiennych, z wyjątkiem Pomorza i Śląska, gdzie przez wiele stuleci utrzymali oni w różnym stopniu zależności swoje władztwa. Ale już w roku 1138 ostatni władca zjednoczonego państwa, Bolesław Krzywousty (1102–1138), podzielił je między czterech swych synów: Władysława II, Bolesława Kędzierzawego, Mieszka Starego i Henryka (z czasem dołączył do nich małoletni wówczas Kazimierz Sprawiedliwy), tworząc w ten sposób system księstw dzielnicowych Małopolski, Śląska, Wielkopolski i Mazowsza, a także uzależnionych od pryncypsa książąt polskich w Krakowie książąt całego Pomorza (s. 11).

Z tak rozumianej *Historii Pomorza* w niniejszym opracowaniu na pierwszy i zasadniczy plan wysunięte zostają dzieje samych Kaszubów – jako owych pierwotnych mieszkańców i gospodarzy tej ziemi, którzy w przeszłości tracąc z czasem swoją podmiotowość, przetrwali jednak wszystkie tragedie i odzyskali ją po wiekach... Żyjąc współcześnie w zwartej wspólnotce na Pomorzu Nadwiślańskim, w ramach Województwa Pomorskiego, nie zapominają o swoich korzeniach i szerszej wspólnotce Słowian Nadbałtyckich. Z tej rodziny kaszubscy bracia – Obodrycy i Wieleci – dawni mieszkańcy współczesnej Meklemburgii i Pomo-

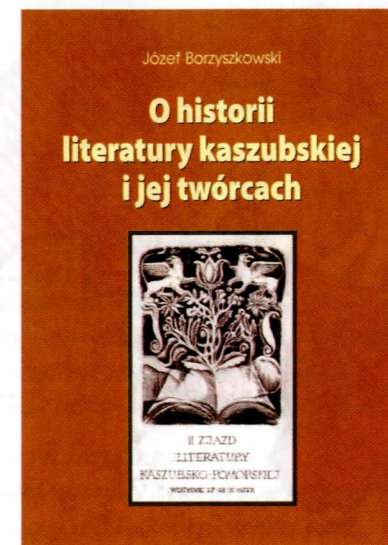
Gerard Labuda, *Historia Kaszubów*,
Tom I: Czasy średniowieczne,
Gdańsk 2006

nôbògacy sygnalizowôł òpisywóną jawernotã i nie bël le skùtkã indywidualnëch òdczëców, ale wënikã profesjonalnëch badaniów historików, ale tãż amatorów. Wszëtkò sã liczi...

W pierszi rëdze òbòwiãzëje nas przimiôr **Méstra Gerarda Labùdë**. Pierszë dwa akapitë w rozdzële I *Historii Kaszubów w dziejach Pomorza* prof. G. Labùdë głoszą:

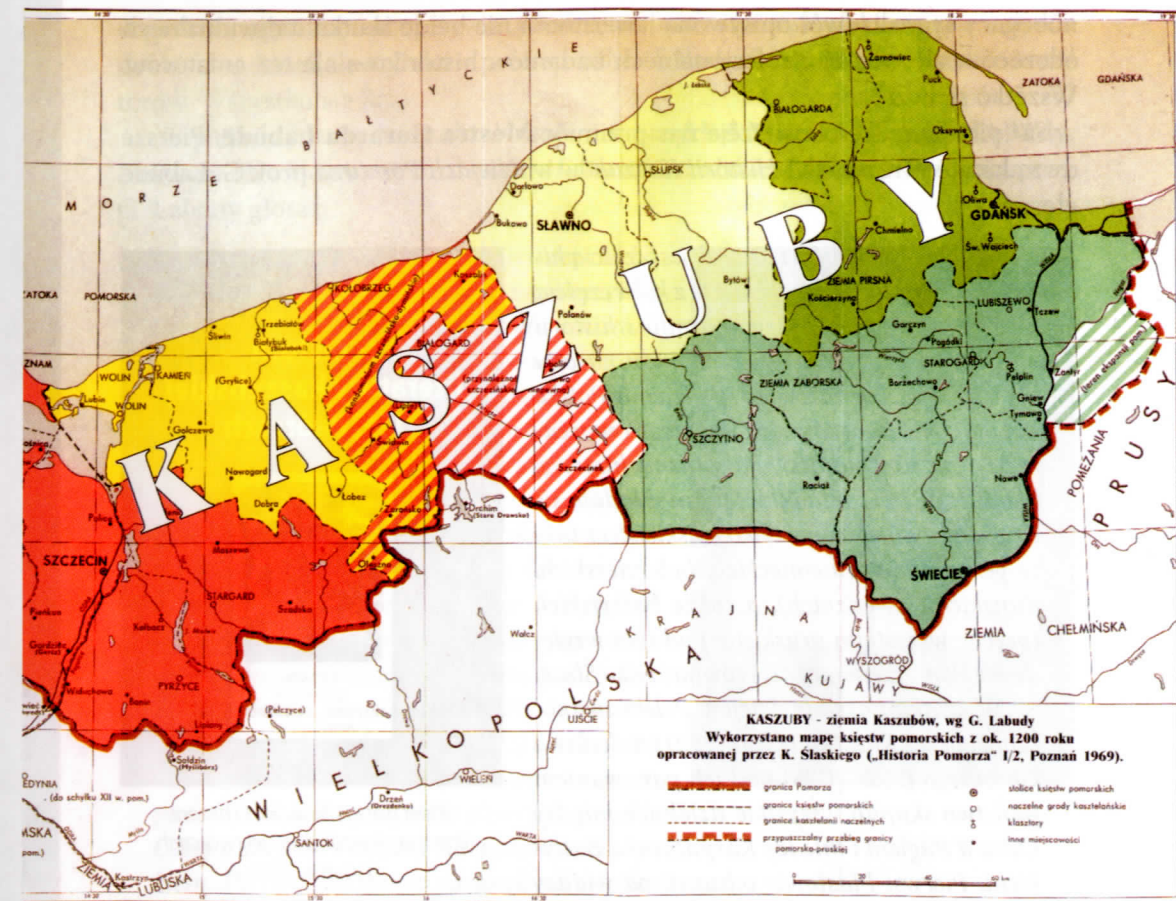
Historia Kaszubów i Kaszub jest częścią historii Pomorzan i Pomorza, a te z kolei częścią historii plemion polskiego narodu i historii państwa polskiego. Jak tyle plemion narodu polskiego, jak każda z wielkich dzielnic Polski, tak Pomorze i Kaszuby, jak również Pomorzanie i Kaszubi mają swoją własną historię. Na historię Pomorza i Pomorzan składają się dzieje narodowości nie tylko polskiej, lecz także germańskich (niemieckich, holenderskich, duńskich, szwedzkich), a także bałtyjskich (przede wszystkim pruskich); pod tym względem z Pomorzem może się równać tylko Śląsk.

W krótkim okresie dziejów Polski zjednoczonej przez Mieszka I (960–992) i Bolesława Chrobrego (992–1025) pod ich panowaniem państwo skupiło wszystkie dzielnice między Odrą a Bugiem i między Karpatami a Bałtykiem. Pierwsi Piastowie odsunęli od władzy wszystkich książąt plemiennych, z wyjątkiem Pomorza i Śląska, gdzie przez wiele stuleci utrzymali oni w różnym stopniu zależności swoje władztwa. Ale już w roku 1138 ostatni władca zjednoczonego państwa, Bolesław Krzywousty (1102–1138), podzielił je między czterech swych synów: Władysława II, Bolesława Kędzierzawego, Mieszka Starego i Henryka (z czasem dołączył do nich małoletni wówczas Kazimierz Sprawiedliwy), tworząc w ten sposób system księstw dzielnicowych Małopolski, Śląska, Wielkopolski i Mazowsza, a także uzależnionych od pryncypsa książąt polskich w Krakowie książąt całego Pomorza (s. 11).

Józef Borzyszkowski, *O historii
literatury kaszubskiej i jej twórcach*,
Gdańsk 2011

Z tak rozmióny *Historii Pomorza* w nym tu òbrobieniu na pierszi i główny plan wësëniatë òstówają dzeje samëch Kaszëbów jakno nëch pierwsznëch mieszkańców i gòspòdarzy ti zemi, chtërny w przeszłòce, tracąc z czasã swòjã pòdmiotòwosc, przetrwelë równak wszëtczë tragedie i òdzwëskelë jã pò stalatach... Żëjącë dzysdniowò w zwiarti spòlëznie na Pòmòrziem Nadwisłańszcim, w grãncach pòmòrsczégò wòjewództwa, nie zabiwają ò swòjich kòrzeniach i szerszi spòlëznie Nadbòłtowëch Słowianów. Z ti rodzëznë kaszëbsci bracò – Òbòdricë i Wieletowie – dówni mieszkańcë dzysdniowi Meklembùrgii i Przëdnégò Pòmòrżò,

Kaszuby – ziemia Kaszubów wg G. Labudy przy wykorzystaniu mapy księstw pomorskich z ok. 1200 r. wg K. Ślaskiego. G. Labuda, *Kaszuby i ich dzieje*, Gdańsk 2000.

rza Przedniego, kraju federalnego Niemiec, żyją nadal w świadomości nie tylko niemieckich Meklemburczyków i Pomorzan, ale również w świadomości historycznej, w literaturze i tradycji Kaszubów i Pomorzan nad Wisłą. Znakami tej wspólnoty mogą być utwory dwojga pisarzy – wiersz z początków XX w. pochodzący z Pomorza Przedniego niemieckiej autorki, **Marty Grählert** (1876–1939), słowa znanej tu i tam pieśni *Wo die Ostseewellen...*, bliskiej mi z lat dzieciństwa, jak i fragment eseju polskiego pisarza z końca tegoż wieku – **ks. prof. Janusza Pasierba** (1929–1993), mówiący o naszej niemałej i wielkiej pomorskiej małej ojczyźnie.

federalnego kraju Niemiec, żyją dali w świadomości nie tylko niemieckich Meklemburczyków i Pomorzan, ale też w świadomości historycznej, w literaturze i tradycji Kaszubów i Pomorzan nad Wisłą. Znakami tej wspólnoty mogą być utwory dwojga pisarzy: wiersz z początków XX w. pochodzący z Przedniego Pomorza niemieckiej autorki, **Marty Grählert** (1876–1939), słowa znanej tu i tam pieśni *Wo die Ostseewellen...*, bliskiej mi z lat dzieciństwa, jak i fragment eseju polskiego pisarza z końca tegoż wieku, **ks. prof. Janusza Pasierba** (1929–1993), mówiący o naszej niemałej i wielkiej pomorskiej małej ojczyźnie.

Martha Müller-Grählert

Ostseewellen

*Wo de Ostseewellen
Trecken an den Strand,
Wo de gele Ginster
Bleugt in'n Dünensand,
Wo de Möven schriegen
Grell in't Stormgebrus,
Da is mine Heimat,
Da bün ick to Hus.*

*Well – und Wogenrauschen
Wir min Weigenlied,
Un de hohen Dünen
Sehgn min Kinndertied.
Sehgn uck all min Sehnsucht
Un min heit Begehr,
In de Welt to fliegen
Oewer Land un Meer.*

*Wol hät mit dat Lewen
Dit Verlangen stillt,
Hätt mi allens gewen,
Wat min Herz erfüllt.
Allens is verschwunnen,
Wat mi guält un drev,
Hev dat glück nu funnen,
Doch die Sehnsucht blev.*

*Sehnsucht na dat lütte Stille Inselland,
Wo de Ostseewellen
Trecken an den witten Strand,
Wo de Möven schriegen
Grell in't Stromgebrus,
Denn da is mine Heimat,
Da bün ick to Hus.*

Fale Bałtyku

*Gdzie fale Bałtyku po plaży mkną
Gdzie żółty janowiec kwitnie w piasku wydmy
Gdzie w poszumie sztormu mewy krzyczą
Tam jest ma ojczyzna, to tam jest mój dom.*

*Szum i huk fal kołysanką moją był
Wysokie wydmy znały dziecięcy mój czas
Widziały żywą mą tęsknotę i wielką chęć
By wlecieć w świat powyżej lądów i morz.*

*Naprawdę życie to tęsknotę mą gasiło
Było tym, czemu oddałam serce me
Znikło wszystko, to boli i smuci mnie
Znalazłam wprawdzie szczęście,
lecz tęsknota rwie.*

*Tęsknota do małej, cichej wyspy
Gdzie fale Bałtyku po białej plaży mkną
Gdzie w poszumie sztormu mewy krzyczą
Tam jest ma ojczyzna, to tam jest mój dom.*

tłum. Magdalen Darska-Łogin

Ks. Janusz Pasierb, odbierając w 1989 roku jako pierwszy laureat Medal honorowy im. Bernarda Chrzanowskiego „Poruszył wiatr od morza” w Kaplicy Królewskiej w Gdańsku, m.in. powiedział:

Utęsknione morze. Pamiętam, jak udałem się na studia do Warszawy, wychodziłem codziennie nad Wisłę na Bielanych, żeby zobaczyć rzekę, która zmierzała do morza, i zobaczyć takie same jak nad Bałtykiem mewy. Dziękuję za motywację tej nagrody, tego medalu, jaką odczytuję z wygłoszonego tu werdyktu Kapituły. Zrozumiałem, że o to chodziło, by to, co bliskie, znamionować tym, co uniwersalne. Żeby widzieć Kaszuby i Pomorze w kontekście już nie tylko polskim, ale i europejskim. Ale polskim przede wszystkim. Zbliżać to, co nasze i małe, ku temu, co wielkie, nie pozwalając temu, co małe bezkształtnie się rozplynać.

Dzisiaj, kiedy zanikają wszechświaty prywatne na rzecz kultury globalnej, będącej tak często pustką ssąco-tłoczącą, jest to bardzo ważne – dostrzegać, cenić odrębność, jedyność, niepowtarzalność zjawisk.

Właściwie bardzo trudno jest porównać do czegoś Kaszuby. To ani Bretania, ani Normandia, ani Alzacja, tyle że leżąca po wschodniej stronie Niemiec, choćby dlatego, że u nas nie ma tylu bocianów – zresztą tam też się je importuje – nie ma tylu pelargonii i winorośli, chociaż w średniowieczu na Pomorzu rosła i w Toruniu obchodzono winobranie.

Odrębność, jedyność, niepowtarzalność. Niepowtarzalność na pewno, ale widząca wszystkie analogie, podobieństwa, pokrewieństwa. Odrębność nie zamykająca się w ksenofobii, w kompleksach wyższości czy niższości, co na jedno wychodzi, w szowinizmie. Małe ojczyzny wzbogacają ojczyznę wielką i wzbogacają też olbrzymią symfonię świata. Bylibyśmy w nim zagubieni, gdyby nie ten klucz, który zabieramy z domu.

Jak wiadomo, krajobrazy są stanami ducha. Wiemy także, że miasta tworzą duchową formę życia. (...)

Ziemia spotkań. Wielkich zasiedzeń, ale i wielkich spotkań. Przez wieki żyli tu ze sobą i obok siebie – jak to znakomicie opisał Günter Grass – Polacy, Kaszubi, Niemcy, żeby już nie liczyć innych nacji, różnych nowych czy starych Szkotów. Popłątani, skuzynowani, wrodzy i przyjaźni. Prawdziwa mozaika języków i narodowości, której zaczęła od czasów epoki nowożytnej odpowiadać także mozaika wiar. Wszystko to jakoś żyło tutaj razem – nec temere, nec temide. (...)

Patrząc na Kaszuby, na Pomorze, na Gdańsk, nie można nie spostrzec, że tutaj się zawarła jakby tajemnica tej części globu. To jest jakby Europa Środkowa w minia-

Medal „Poruszył wiatr od morza”

Ks. Janusz Pasierb, odbierając w 1989 roku jako pierwszy laureat honorowy Medal m. Bernarda Chrzanowskiego „Poruszył wiatr od morza” w Kaplicy Królewskiej we Gdańsku, m.in. rzekł:

Utęsknione morze. Pamiętam, jak udałem się na studia do Warszawy, wychodziłem codziennie nad Wisłę na Bielanych, żeby zobaczyć rzekę, która zmierzała do morza, i zobaczyć takie same jak nad Bałtykiem mewy. Dziękuję za motywację tej nagrody, tego medalu, jaką odczytuję z wygłoszonego tu werdyktu Kapituły. Zrozumiałem, że o to chodziło, by to, co bliskie, znamionować tym, co uniwersalne. Żeby widzieć Kaszuby i Pomorze w kontekście już nie tylko polskim, ale i europejskim. Ale polskim przede wszystkim. Zbliżać to, co nasze i małe, ku temu, co wielkie, nie pozwalając temu, co małe, bezkształtnie się rozplynać.

Dzisiaj, kiedy zanikają wszechświaty prywatne na rzecz kultury globalnej, będącej tak często pustką ssąco-tłoczącą, jest to bardzo ważne – dostrzegać, cenić odrębność, jedyność, niepowtarzalność zjawisk.

Właściwie bardzo trudno jest porównać do czegoś Kaszuby. To ani Bretania, ani Normandia, ani Alzacja, tyle że leżąca po wschodniej stronie Niemiec, choćby dlatego, że u nas nie ma tylu bocianów – zresztą tam też się je importuje – nie ma tylu pelargonii i winorośli, chociaż w średniowieczu na Pomorzu rosła i w Toruniu obchodzono winobranie.

Odrębność, jedyność, niepowtarzalność. Niepowtarzalność na pewno, ale widząca wszystkie analogie, podobieństwa, pokrewieństwa. Odrębność niezamykająca się

Uroczystość wręczenia Medalu „Poruszył wiatr od morza” ks. prof. Januszowi S. Pasierbowi, 1989 r.
Siedzą od prawej: ks. Stanisław Bogdanowicz, ks. abp Tadeusz Gocłowski,
ks. Janusz S. Pasierb, Józef Borzyszkowski.

turze, Europa Środka. I w ogóle Europa, która i dziś musi żyć *nec temere, nec timide*, pomiędzy kolosami.

Małe jest piękne. To prawda, że piękno wyzwala miłość. Ale wyzwala także osobliwą agresję. Brońmy przed nią naszą ziemię: miasta, zabytki, krajobrazy, drzewa i wody. (...) Droga do uczestnictwa w kulturze – w Europie, w świecie – prowadzi przez przeżycie własnej tożsamości. Przez przeżycie własnej osobowości idzie się do przeżycia większych wspólnot. (...)

Małe Ojczyzny uczą żyć w Ojczyznach wielkich, w wielkiej ojczyźnie ludzi. Kto nie broni i nie rozwija tego, co bliskie – trudno uwierzyć, żeby był zdolny do wielkich uczuć w stosunku do tego, co wielkie i największe w życiu i na świecie. (...)

Skupiając się na tym, co bliskie i nieduże, mamy jakąś pewność, że starczy nam na to serca, że to miłość na naszą miarę. I mamy jeszcze jedną szansę, lekcję życia, wynikającą z faktu, że to, co niewielkie, co nie rozciąga się bez granic, musi rosnąć w głąb i wznosić się ku niebu gałęzie i liście i jest w tym jakaś nadzieja na owoce. (Zob. „Pomerania”, 1989, nr 10, s. 1-2).

Cząstką pierwotną tego pomorskiego świata wielu etni, religii i kultur, trwającego na Pomorzu i w gdańskiej stolicy przez wieki, byli i są Kaszubi. Ich to historię w dziejach Pomorza przybliżyć może nieco zainteresowanemu czytelnikowi zasadnicza część niniejszej książki.

Zawartość jej, zaprezentowana w układzie chronologicznym, została podzielona na trzy części. Pierwsza pod względem objętości stosunkowo najskromniejsza, dotyczy średniowiecza i epoki nowożytnej. W odniesieniu do średniowiecza mamy bowiem komfortową sytuację – możliwości bliższego rozpoznania w nim obecności Kaszubów dzięki dziełu Gerarda Labudy. Historię Kaszubów w epoce nowożytnej, niekiedy wymagającą nowych badań, zasygnalizowano już w tzw. trojaczkach, jak i przedstawiono bliżej w dziele *Pomorze. Mała ojczyzna Kaszubów. (Historia i współczesność) / Kaschubisch – pommersche Heimat. (Geschichte und Gegenwart)*, Gdańsk – Lübeck 2000. Uczynił to głównie **Zygmunt Szultka**, współautor również *Historii Pomorza*. Najobszerniejsza tu część dotyczy dziejów Kaszubów w XIX i XX wieku, jako że ten okres zadecydował o sygnalizowanej pod koniec współczesności. Wiek XIX to okres przebudzenia małych narodów Europy, kiedy to podczas Wiosny Ludów pojawił się również głos Kaszubów, reprezentowanych przez **Floriana Ceynowę**. W tymże wieku, trwającym na Pomorzu do 1920 r., nastąpiło ukształtowanie się polskiego społeczeństwa obywatelskiego pod panowaniem pruskim, w którym narodził się również ruch młodokaszubski, określający kierunek działalności na przyszłość i podwójną tożsamość Kaszubów, odcinających się od nieobcej im niemieckiej, utożsamiających się z polskością.

Kontynuacją ruchu młodokaszubskiego są po części wszystkie nurty regionalizmu kaszubsko-pomorskiego obecne w całym XX wieku, szczególnie bogatym

w ksenofobii, w kompleksach wyższości czy niższości, co na jedno wychodzi, w szowinizmie. Małe ojczyzny wzbogacają ojczyznę wielką i wzbogacają też olbrzymią symfonię świata. Bylibyśmy w nim zagubieni, gdyby nie ten klucz, który zabieramy z domu.

Jak wiadomo, krajobrazy są stanami ducha. Wiemy także, że miasta tworzą duchową formę życia. (...)

*Ziemia spotkań. Wielkich zasiedzeń, ale i wielkich spotkań. Przez wieki żyli tu ze sobą i obok siebie – jak to znakomicie opisał Günter Grass – Polacy, Kaszubi, Niemcy, żeby już nie liczyć innych nacji, różnych nowych czy starych Szkotów. Popłątani, skuzynowani, wrodzy i przyjaźni. Prawdziwa mozaika języków i narodowości, której zaczęła od czasów epoki nowożytnej odpowiadać także mozaika wiar. Wszystko to jakoś żyło tutaj razem – *nec temere, nec timide*. (...)*

*Patrząc na Kaszuby, na Pomorze, na Gdańsk nie można nie spostrzec, że tutaj się zawarła jakby tajemnica tej części globu. To jest jakby Europa Środkowa w miniaturze, Europa Środka. I w ogóle Europa, która i dziś musi żyć *nec temere, nec timide*, pomiędzy kolosami.*

Małe jest piękne. To prawda, że piękno wyzwala miłość. Ale wyzwala także osobliwą agresję. Brońmy przed nią naszą ziemię: miasta, zabytki, krajobrazy, drzewa i wody. (...) Droga do uczestnictwa w kulturze – w Europie, w świecie – prowadzi przez przeżycie własnej tożsamości. Przez przeżycie własnej osobowości idzie się do przeżycia większych wspólnot. (...)

Małe Ojczyzny uczą żyć w Ojczyznach wielkich, w wielkiej ojczyźnie ludzi. Kto nie broni i nie rozwija tego, co bliskie – trudno uwierzyć, żeby był zdolny do wielkich uczuć w stosunku do tego, co wielkie i największe w życiu i na świecie. (...)

Skupiając się na tym, co bliskie i nieduże, mamy jakąś pewność, że starczy nam na to serca, że to miłość na naszą miarę. I mamy jeszcze jedną szansę, lekcję życia, wynikającą z faktu, że to, co niewielkie, co nie rozciąga się bez granic, musi rosnąć w głąb i wznosić się ku niebu gałęzie i liście i jest w tym jakaś nadzieja na owoce. (Zob. „Pomerania” 1989, nr 10, s. 1-2).

Dzělëkã pierwszyny tego pòmòrsczegò swiata wiele etni, religii i kùlturów, trwającò na Pòmòrzu i w gduńszci stolëcë przez wieczy, bëłë i są Kaszëbi. Jich to historiã w dzejach Pòmòrżò przëblëżëc trochã mòże zainteresowónémù czëtińcowi dëržëniowi dzël niniészki ksążczy.

Ji zamkłosc, przedstawionò w chronologicznym ùłożeniu, òstała pòdzelonò na trzë dzële. Pierszi dlò jegò òbjimù je propòrcjonalno nòskrómniész, tikò strzédnowiekù i nowòczasy epòczy. W òdnieseniu do strzédnowiekù mómë równak kòmfortowà sytuacjã – mòżlëwòscy blëszczégò rozeznanionò bëcò w nim Kaszëbów dzàka dokazowi Gerarda Labudë. Historiò Kaszëbów w nowòczasy epòce, wëmagającà nieròz nowëch badaniów, òstała ju zasygnalizowónò w tzw. trojaczkach, jak i przedstawionò blëzi w dokazu *Pomorze. Mała ojczyzna Kaszubów. (Historia i współczesność) / Kaschubisch – pommersche Heimat. (Geschichte und Gegenwart)*,

w postaci, wydarzenia i dokonania Kaszubów, nie tylko w skali regionu, ale i szerzej. W tej rzeczywistości szczególne było i jest znaczenie dokonań twórców – kaszubologów – ludzi nauki i literatury pięknej, decydujących o tym, iż na początku XXI wieku język kaszubski uzyskał w Rzeczypospolitej oficjalny, urzędowy status języka regionalnego – jako jedyny tego rodzaju w Polsce. Kaszubskie dziś, bogate w radości i smutki, będzie przedmiotem prezentacji innej już książki. Niniejsza publikacja jest bowiem pierwszą z kilkutomowej serii, obejmującej – obok historii – dzieje języka i literatury kaszubskiej oraz szeroko pojętej kultury, a także ruchu kaszubsko-pomorskiego po 1945 roku oraz obraz współczesny Kaszub i kaszubskiej tożsamości w III Rzeczypospolitej. Stąd w niniejszej publikacji ostatni fragment sygnalizuje ledwie najważniejsze wydarzenia z kaszubskich dziejów po 1945, 1980 i 1989 roku.

Podczas VIII Zjazdu Kaszubów w Gdyni, 1.07.2006 r.

Gduńsk – Lübeck 2000. Zrobił to przedno **Zygmunt Szultka**, też współautor *Historii Pomorza*. Nówikszi objim mô tu dzěl tikający dziejów Kaszëbów w XIX i XX wiekù, jakò że ten cząd zadecydowòł ò sygnalizowóny pòd kùńc dzysdniowòscë. Wiek XIX to cząd przebudzeniô mòłëch nòrodów Èuropë, czedë to òbczôs Zymkù Lëdów pòjawił sã téż głos Kaszëbów, reprezentowónëch przez **Floriana Cenówã**. W timże wiekù, trwającym na Pòmòrżim do 1920 rokù, nastąpiło ùsztòłcenié sã pòlszczi spòlëznë òbëwatelszczi pòd panowaniem prësczim, w chtërnym narodzył sã téż ruch młodokaszëbszczi, òpisëjący czerënk dziejnotë na przinđnosc i pòdwójną juwernotã Kaszëbów, òdgròdzającëch sã òd nieczëzy jima niemczëznë, identyfikującëch sã z pòlskòscã.

Kòntinuuacjã młodokaszëbszczi rësznòtë sã w dzëlu wszëtczë czerënczi kaszëbskò-pòmòrsczëgò regionalizmù znónë w całim XX wiekù, òsobliwie bògatiim w pòstace, wëdarzenia i dokònania Kaszëbów, nié le w skalë regionu, ale i szerzi. W ti jawernoce apartné bëło i je znaczenié dokònaniów ùsòdzców – kaszëbòlogów – lëdzy nòuczi i lëteraturë piäkny, decydëjącëch ò tim, że na zòczãtkù XXI wiekù jãzëk kaszëbszczi zwëskòł w Rzeczpòspòlëti òficjalny, ùrządowi status regionalnégò jãzëka jakno jedinégo tegò òrtu w Pòlsce. Kaszëbszczë dzys, bòkadné w redoscë i smùtczi, bądze òbiektã prezentacji jiny ju ksążczy. Niniészò pùbli-kacjò je doch pierszą z cziletomówi serii, òbjimający – òkòma historii – dzieje jãzëka i lëteraturë kaszëbszczi czë szerok rozmióny kùlturë, a téż òbròz dzysdniowi Kaszub i kaszëbszczi juwernotë w III Rzeczpòspòlëti. Stądka w niniëszci pùbli-kacji òstatni dzël sygnalizëje ledwie nówòznieszë wëdarzenia z kaszëbszczich dziejów pò 1945, 1980 i 1989 rokù.

Przy trumnie księżnej Anny Croy, ostatniej z rodu Gryfitów – w podziemiach zamkowego kościoła św. Jacka w Słupsku siedzą Ryszard Stryjec (z lewej) i Tadeusz Bolduan.